Sayı/*Number* 10 Ağustos / *August* 2011 ISSN 1308-2922

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Kapak Bilgi : IV. Murad'ın Bağdat Seferi'ne Gidişi, ALBÜM, TSMK H. 2134, v. 1a.

Evliya Çelebi
ÖZEL SAYISI

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/*Number* 10 Ağustos /*August* 2011 ISSN 1308 - 2922

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT

Editör
Doç. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ

Hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED yılda üç kez yayımlanmaktadır.
Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.
Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

Grafik ve Dizgi
Gülderen ALTINTAŞ

Baskı
Turkuaz Ofset
0258 372 21 11

Yazışma Adresi
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rektörlük Binası Kat: 2
Kınıklı Yerleşkesi 20070 Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 22 10 Fax. +90 (258) 296 23 47
e-posta: **pausbed@pau.edu.tr**

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR
Doç. Dr. Ali Rıza ERDEM
Doç. Dr. Aydın SARI
Doç. Dr. İsmet PARLAK
Doç. Dr. Nurten SARICA
Doç. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU
Doç. Dr. Şükran TOK
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali SARI
Yrd. Doç. Dr. Mehmet YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Saim CİRTİL
Yrd. Doç. Dr. Türkan ERDOĞAN
Dr. Coşkun DAŞBACAK

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Arif BİLGİN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Fahrettin TIZLAK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI	Karaman Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MEDER	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin ÖZÇELİK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus BALCI	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr Behset KARACA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. M.Yaşar ERTAŞ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Nurten SARICA	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	Pamukkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Abdullah TAMİZKAN	Ege Üniversitesi

Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri değerlendiren hakem kuruluna teşekkürlerimizi sunarız.

Sekreterya
Recep DURMUŞ
Azize ŞIRALI EKMEKÇİ

İÇİNDEKİLER/*CONTENTS*

Mehmet Ali ÜNAL **1**
Evliya Çelebi'ye Göre Bir Osmanlı Veziri: Seydi Ahmed Paşa
An Ottoman Vizier According to Evliya Çelebi: Seydi Ahmed Pasha

Jean-Louis BACQUÉ-GRAMMONT **25**
Hayranlık Uyandıran Kültür Şokları: Batı Avrupa'dan ve Osmanlı'dan Birkaç Örnek
Le Choc Des Cultures Décliné à L'admiratif: Quelques Exemples Ouest-Européens et Ottomans

Mehmet Yaşar ERTAŞ **43**
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yollar: Kaldırımlar, Köprüler ve Kervansaraylar
The Roads in the Seyahatname of Evliya: Highways, Bridges and Caravanserais

Nurettin GEMİCİ..... **55**
Evliya Çelebi Medine'de
Evliya Çelebi in Medina

Yasemin BEYAZIT..... **67**
Evliya Çelebi'nin Sunduğu Önemli Bir Portre: Bitlis Hanı Abdal Han
An Important Portrait as Presented by Evliya Çelebi: Abdal Khan of Bitlis

Mehmet Yaşar ERTAŞ - Kağan EĞNİM..... **83**
Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Hastalıklar
Diseases in the Evliya Celebi's Travelbook

Selim PARLAZ **109**
Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Cenova ve Cenovalılar
Genoa and the Genoese in Evliya Çelebi's Travelbook

Türkan ERDOĞAN..... **117**
Alexander W. Kinglake'in Eothen Adlı Seyahatnamesinde Doğu-Batı İmgesi ve İnsan Tasvirleri
East-West Image and Human Descriptions in Alexander W. Kinglake's Eothen

Bekir BİÇER..... **127**
Seyyahların Gözüyle Türkistan'ın İstilası
The Invasion of Turkistan Through the Eyes Traweller

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Sayı 10, 2011, Sayfa 43-53

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NDE YOLLAR: KALDIRIMLAR, KÖPRÜLER VE KERVANSARAYLAR

Mehmer Yaşar ERTAŞ*

Özet
Evliya Çelebi seyahat tutkunu birisi olduğu kadar gezdiği gördüğü yerleri anlatma hususunda çok istekliydi. Onun en önemli vasfı ise tüm seyahat deneyimini etkili ve renkli bir üslupla kaleme alan yazarlığıydı. Osmanlı dünyasını her yönüyle kaleme aldığı seyahatnamesinde yıllarını geçirdiği yolları, kaldırımları, caddeleri, köprüleri, hanları ve kervansarayları da anlattı. Bu çalışma ise onun yola ilişkin verdiği her türlü bilgiyi değerlendirerek Osmanlı yollarının temel unsurlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Evliya Çelebi, Osmanlı Yol Sistemi, Kaldırım, Köprü, Kervansaray.*

THE ROADS IN THE SEYAHATNAME OF EVLİYA: HIGHWAYS, BRIDGES AND CARAVANSERAIS

Abstract
Evliya Celebi was a boon companion who was not only an addicted traveler but somebody very eager to write about the places he visited. His most important characteristic was his ability to write about the places he saw. In his travelbook where he wrote about the Ottoman world from many aspects also he gives information on roads, highways, streets, bridges, rest houses and caravanserais. This study is on roads based on whatever Evliya says on them.

Key Words: *Evliya Celebi, Ottoman Road System, Highway, Bridge, Caravanserai.*

1. GİRİŞ: EVLİYA ÇELEBİ'DE SEYAHAT TUTKUSU

Evliyâ Çelebi Osmanlı dünyasını büyük bir tutkuyla baştanbaşa gezdi, gördüklerini ve dinlediklerini bir nedime yakışır şekilde renkli ve keyifli bir üslupla anlattı. Onun zekâsı, eğitimi, bilgisi, dünya görüşü, devlet tecrübesi, savaşçılığı, cesareti ve yetenekleri anlatımındaki muhteva zenginliğini ortaya çıkardı. Şehirleri, insanları, dilleri, dinleri ve kültürleri anlatırken imparatorluğun dünyasını seyahatnâmesine taşıdı. Bunu yaparken sıradan ve kuru bir dille değil gerçeği, edebi ve kurgusal bir dil ve üslupla anlatmayı yeğledi.

Seyyah, derviş veya bir musahib olarak Çelebi, Osmanlı dünyasını anlatırken çok çeşitli ayrıntılara girmiş, takip ettiği yolları ve güzergâhları kaydetme ve vurgulama hususunda takıntılı denilebilecek bir özeni göstermiştir. Öyle ki gezi güzergâhını adım adım yazma gayreti şaşırtacak düzeydedir. Anlatımında güzergâhlara bu denli düzenli ve detaylı yer vermesinde coğrafi geleneğin etkisi de büyüktür. İster kişisel bir tutku ile ister geleneksel coğrafya anlatımının tesiriyle olsun, Seyyahın ısrarla aktardığı güzergâh ve yollar, -Dankoff'un ifadesiyle "anıtı ve tanığı" olan- Seyahatnâme'nin ana çatısını teşkil etmiştir. Bu şekilde Çelebi, hem gezip gördüğü yerlerin listesini vermiş hem de Osmanlı ülkesinin her köşesinde yaşamış olduğu ve herkesle paylaşmak istediği maceralarının mekansal boyutunu da ortaya koymuştur.

Evliyâ Çelebi'nin resmi görevleri icabı veya kendi isteğiyle gezdiği yerlerin listesini çıkarmak ve gezi güzergâhlarını kaleme almak bile büyük bir uğraşı gerektirmektedir. Zira Hac seyahati ve Mısır gezileri; Anadolu, Irak ve Batı İran turu, Rumeli, Macaristan, Erdel,

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, DENİZLİ.
e-posta: myasarertas@gmail.com

Eflak, Boğdan, Kırım, Kafkasya seyahatleri ile ömrünün büyük kısmını yollarda geçirmiştir.

Resmi görevleri bile onun seyyah ruhunu dizginleyememiş her işini seyahat için bir fırsata çevirmeyi bilmiştir. Bir görev sonrası Van'da Melek Ahmed Paşa'nın yanına uğradığında paşanın, sekiz aydan beri kendisinden haber alamadığını ve nerelerde kaldığı sorusuna Evliyâ'nın verdiği cevap, onun tutkusunu ortaya koymaktadır:

> "V*allâhi sultânım, seyâhat etmediğim diyârlar ol semtde çok idi. Sultânımın Acem hânlarına ihsân etdi*ğiniz mektûblar elime girince 'F*ursat ganîmetdir' deyüp […] diyâr*-ı Acem'de kırk altı pâre sağîr ü kebîr şehir temâşâ edip diyâr-ı Irâk'da Bağdad'a vardım"[1].

Seyyah olarak gezi rotasını yalnızca ana yollarla sınırlı tutmamış yolculuklarında mümkün olduğunca ara yollar ve patikaları da tercih etmiştir. Hatta bir yolu takip ederken eğer vakti varsa çoğu kez daha önce görmediği yerleri görme arzusuyla rotasından saparak yolunu uzatmaktan kaçınmamıştır.

> "*Hakîr-i pür taksîr bu mahalleri aslâ* görmemek *ile kâh şimâle ve kâh cenûba ve kâh şarka ve garba kasaba kasaba gezüp andan yine cânib-i şimâle gidüp karye-i Çatalca'yı geçüp*"[2].

2. YOLLAR VE KALDIRIMLAR

Evliyâ Çelebi'nin bu merakı ve seyahat tutkusunun bir saplantıya dönüşmüş olması, onun eşsiz Seyahatnâmesini Osmanlı ulaşım coğrafyası ve yol ağı hakkındaki en zengin kaynak yapmıştır. Ulak olarak görev yaptığı veya şahsi seyahatleri sırasında takip ettiği güzergâhı menzil menzil kaydetmiş ve hatta yol üzerinde veya kenarındaki yerleşimlerin adlarını da vermiştir. Resmi görevlerinde takip edeceği rota az çok belliydi. Ancak resmi görevleri dışında seyyah tutkusuyla çıktığı seyahatleri birer maceraya dönüştürmüş ve bilmediği, tanımadığı yerlerde yolunu izini tespit etmek de kendine kalmıştı. Zaman zaman yolunu kaybeden ["*meğer yol yanılup gelmişiz*"][3] Evliyâ, yöre halkından yardım almaktan çekinmemiş, her fırsatta güzergâhlarla, yolların durumu ve güvenliği ile ilgili bilgi toplamıştır. "*Misis'den refikler alup şark cânibine Nehr-i Ceyhûn kenârınca bir sâ'at yer gidüp Alıcak belinde Misisli karavulları bulup Mar'aş yolun anlardan su'âl etdim. 'Hayırlı yoldur ve eminlikdir' dediler*"[4]; "*Teke vilâyetine gideriz. Bize hayırlı yol gösterüp ocağınızdan kulağız verin*"[5].

Güzergâhlar, yol üzerindeki yerleşimler ve insan unsurunun ön plana çıktığı Seyahatnâme'de, yolun fiziksel yapısına ve yol koşullarına ilişkin bilgiler, Evliyâ'nın bahsettiği yüzlerce konu arasında geri planda kalmaktadır. Seyahatnâmesini yol ağı üzerine kurmasına karşın ulaşımın sağlandığı, yük ve binek hayvanlarının ya da arabaların üzerinden geçtiği yollar metnin satır aralarında gizli kalmıştır. Seyyah için yol koşulları her şeyden önemli olduğuna göre Evliyâ'nın bu hususu göz ardı etmesinin sebebi ne olabilir? Herhalde bu hususdaki asıl etken Evliyâ'nın seyahat sırasındaki öncelikleri ve metni yazarken takip ettiği yöntem olmalıdır. Seyahatnâme okunduğunda Evliyâ'nın olaylara odaklandığı yerlerde yol şartlarından pek bahsetmediği görülür. Eğer ilk defa gittiği ve henüz tanımakta olduğu bir bölgede seyahat ediyorsa veya seyahate odaklanmışsa ya da seyahati cehenneme çevirecek bir güzergâh üzerinde yol alıyorsa o zaman yol hakkında önemli değerlendirme ve tasvirler yapmaktadır.

Yollar fiziki şartları itibariyle, Evliyâ Çelebi gibi yerli yabancı diğer seyyahların zihinlerinde daha çok üzerinde konaklama imkânı veren kervansaraylar, kaldırımlar ve nehirlerden geçişi sağlayan köprüler gibi unsurlarla sınırlı kalmıştır. Seyyahın yaşadığı XVII. yüzyıldaki yollar, ekseriyetle arazi koşullarına bağlı olarak hayvanların ve arabaların gidiş gelişlerinden dolayı toprağın basılmasıyla oluşmuştu. Yük hayvanları, tüccarlar, süvariler, köy ya da kentler arasında seyahat eden yolcular yolun fiziki yapısı ya da güzergâhı üzerinde çok etkili değillerdi[6]. Bu yüzden Osmanlı ülkesinde karşılaştırılma yapılacak düzeyde yol standartlarının farklılık arz etmemesi yolların fiziksel durumu hakkında bilgi vermeyişinde etkili olduğu düşünülebilir.

[1] Evliya Çelebi, 2001a: 7.
[2] Evliya Çelebi, 2003a: 54
[3] Evliya Çelebi, 2005: 150.
[4] Evliya Çelebi, 2005: 172.
[5] Evliya Çelebi, 2005: 138.
[6] Ertaş, 2011: 626-630.

Evliyâ şehirleri anlatırken belli bir format kullanmıştır. Birçok şehirde -yer vermese de- şehir panoramasında çarşı ve bedestenleri tasvir ederken şehrin eğer dikkatini çekmişse kaldırımlarından[7] da bahsetmiştir. Evliyâ'nın anlatımında kaldırımlar şehir panoramasının tamamlayıcısı ve bir yerleşimin zengin veya gelişmiş olmasının göstergesidir. Şehir içi yolunu oluşturan bu kaldırımlar ona göre iki çeşittir. Birincisi taş kaldırımlar ikincisi ise ahşap kaldırımlardır. Taş kaldırımlar ülkenin hemen her tarafında yapılmış olmakla birlikte ahşap kaldırımlara daha çok Tuna ve çevresindeki bölgelerde rastlanır. Evliyâ, her iki kaldırımı birbirinden özellikle ayırır. Ösek'ten bahsederken bu farklılığın da sebebini açıklamaktadır: "*tahta örtülü, tahta havlılı ve tahta binâlı ve tahta döşeme kaldı[rı]mlı pâk ü pâkîze evlerdir. Bu şehirde aslâ taş binâ yokdur ve taş kaldırım aslâ yokdur, zîrâ alçak ve sulu ve bataklı yerlerdi*" [8].

Mamur bir yerleşmede insan yapımı bu kaldırımların arazi yapısı ve iklim şartlarına mağlup oluşuna dikkat çeker ve bu durumu bir tür kader gibi yansıtır. Çorlu ile Burgaz arasında bir çamur deryası olarak tasvir ettiği Karışdıran menzili için "*eyyâm-ı şitâda çamurun fîl-i Menkerûsî geçemez. Sehel bârân-ı rahmet yağsa niçe yârân ve niçe bin hayvân gark olur. Sâhibü'l-hayrâtlardan mülûk-ı selef kaldırımlar döşemişler, ammâ zemîni oynak olmak ile kaldırım taşları da gark olur*"[9]. Benzer bir problem yüzünden Tımışvar'da bütün sokaklara kaldırım olarak tahta döşendiğini "*asla taş kaldırım yokdur ve mümkün değildir*"[10] ifadeleriyle anlatır. Mısır'da da hiç kaldırımın olmadığını belirten Evliyâ, yağmurlu havalarda insan ve hayvanların çamurdan dışarı çıkamadıkları bu yüzden şehrin idarecilerinin toprak taşıyarak yollara döktüklerini söyler[11]

Silistre'de şehrin caddelerindeki kaldırımı büyük bir övgüyle anlatan seyyah, sel geldiğinde suyun akışını sağlamak amacıyla kaldırım üzerine yapılmış sel yolları gibi önemli bir mimari ayrıntıya da yer verir.

> *"[Çipilyanoğlu Paşa] Siliste içre Çarşûbaşı'ndan tâ İslâmbol kapusuna varınca üçer bin mi'*mâr *arşını dolu şâhrâh üzere kârgîr binâ kaldırımlar yapup niçe yollara seyl yolları* açup şehr-*i Silisre'yi çamur deryâsından halâs edüp*"[12]

Evliyâ Çelebi'nin ilgisini çeken şehir içi yollardan birisi de Kili'nin caddeleridir. Şehirdeki yollar, Osmanlı ülkesinde yaygın olmayan yalnızca nehir kenarında birkaç kale ve şehirde rastlanan, ihtiyaç duyulduğunda kaldırılabilen ahşap döşemelerden oluşmaktadır. Kili'deki ahşap kaldırımlardan bahseden Evliyâ, burada yerleşimin doğal yapısından ziyade güvenlik endişesini ön plana çıkarır.

> "*bu kal'a içre sadranç nakşı cümle yüz elli aded bölme sokak sokakdır ve cümle sokakları kalın ağaç direkler döşeli şâh râhlardır ve cümle sokakların içi serâpâ üçer adım kaddi derin vâsi'* handaklardır kim üzerleri mezkûr *ağaç kirişler döşelidir. Allâhümme âfinâ hîn-i muhâsarada cümle döşeme tahtaları herkes evlerine çeküp yollar gâ'ib olub nehr-i Tuna ile leb ber-leb olmuş sokak sokak handaklar zâhir olup düşman şehir içre girmeğe cür'et edemez*"[13].

Podhayiçse şehrini zengin bir şehir olarak tanımlayan seyyah, şehrin temizliği yanı sıra şehirdeki yolu övgüyle eserine alır ve kaldırımın rengini bile vurgular. "*ve şehir içi ol kadar pâkdir kim korta sarâyı yolu ser*âpâ kırmızı tula döşelidir"[14]. Tırhala'nın "*pâk ve pâkîze taş döşeli*" kaldırımları ise beyazdır[15]. Belgrad şehir kaldırımlarını anlatırken ise yolun yapısına dair önemli bir ayrıntıyı kaydeder: "*bu şehrin cümle çârşû yı bâzârları ve mahallâtlarının şâhrâhları ser*âpâ *balık sırtı gibi yumru beyâz ve müdevver kaldırım döşeli*"[16].

Bazı şehirleri tasvir ederken ise özellikle kaldırımın olmayışına ve yolların darlığına vurgu yapar. "şehrinde asla kaldırım yokdur"[17]; "*Ve cemî'i şâhrâhları kaldırımsızdır*"[18]. "*Ammâ bu şehir içre sehel bârân-ı rahmet yağsa*

[7] Kaldırım kelimesi, bugünkü anlamda cadde kenarlarına yapılan ve yayaların kullandığı yol anlamında değil daha çok taş döşeli ana yol anlamında kullanılmıştır. Kaldırımlar ve kaldırımcılar hakkında geniş bilgi için bk. Orhonlu, (1984).

[8] Evliya Çelebi, 2002: 106.

[9] Evliya Çelebi, 2002: 88.

[10] Evliya Çelebi, 2001a: 205.

[11] Evliya Çelebi, 2007: 152.

[12] Evliya Çelebi, 2001a: 57.

[13] Evliya Çelebi, 2001a: 114.

[14] Evliya Çelebi, 2001a: 71.

[15] Evliya Çelebi, 2003a: 94.

[16] Evliya Çelebi, 2001a: 197.

[17] Evliya Çelebi, 2001a: 59.

[18] Evliya Çelebi, 2005: 17.

kaldırım olmamak ile gâyet çamur olur, atlama taşlarından taşa sıçrayup yürümeğe muhtâcdır"[19]; "*cemî*'i *tarîk-i âmmları daracık ve eniş yokuşdur. Aslâ araba giremez*"[20].

Macaristan bölgesindeki şehirleri gezerken ister istemez Anadolu ve Rumeli'deki şehirlerin yolları ile buralardaki yolları karşılaştırır. Her ne kadar ifadelerine tam olarak yansımasa da bu bölgelerdeki şehirleşmenin daha gelişmiş olduğunu ima eder ve "*kâr-ı küffâr*" olarak nitelendirdiği yollara hayranlık duyar. Peçoy şehrini anlatırken bu duygularını gizleyemez: "*ve cümle tarîk-i âmları şatranc nakşı tarh olmuş şâhrâhlardır kim her ne cânibden nazar etsen bu yollardan şehrin bir başından bir başına varınca görünür, iki ve serâpâ zîr-i pâyı iri taşlı kâr-ı kadîm kaldırımlı pâk ü pâkîze* şâhâne reviş edecek yolları var"[21].

3. KÖPRÜLER

Yolculuk sırasında Evliya'ya mutluluk veren en önemli yol unsuru hiç şüphesiz köprülerdir. O köprülere ırmak üzerine yapılmış bir geçit olmanın çok ötesinde bir anlam yüklemiştir. Onun için köprüler seyrine doyum olmayan sanat ve mühendislik harikası "vâcibü's-seyr" (5/26), "ilm-i hendese ve ilm-i mi'mârîden haberdâr" olanların akıllarını perişan eden "ibret-nümâ-yı bî-misâl cisr-i lâ-nazîr"[22] yapılardır[23].

Bu yüzden karşılaştığı köprüleri anlatmaya söz, yazmaya kalem bulamaz. Özenle seçtiği ve büyük bir övgüyle sıraladığı kelimeler iktifa etmez. Evliya'nın eşsiz üslubu ve edebiyatı, köprülere karşı duyduğu hayranlığı anlatmaya yetmez ya da kendisi öyle hisseder. Buna rağmen hayranlık duyduğu köprüyü anlatmadan geçmeye de gönlü razı olmaz:

> *"şehr-i Hasankeyfâ'da nehr-i azîm Şatt üzre bir cisr-i azîm vardır kim diller ile ta'bîr ve kalemler ile tahrîr olunmaz ammâ deryâda katre ve güneşde zerre kadar tavsîf edelim."*[24]

> *"Bu zikr olunan cüsûrlardan mâ'adâ niçe bin ibret-nümâ cisr-i azîmler seyr [ü] temâşâlar etdim ki her birinin vasfında lisân kâsırdır ammâ alâ kadri'l-imkân tahrîr olunmuşu vardır ve inşâallah mahalliyle niçesin dahi tahrîr ederiz."*[25]

Yoluna çıkan ve hayranlığını uyandıran bir köprü ona Osmanlı coğrafyasındaki diğer köprüleri hatırlatır ve O, bir köprüyü tasvir ederken diğer köprülere övgü dizmeden kendini alamaz. Güzel bir köprüyle karşılaştığında yalnızca o köprüyü anlatmakla kalmaz aynı zamanda kendini büyüleyen diğer köprülerin de isimlerini sayar. Evliya'nın belleğinde yer etmiş ve zevkle isimlerini andığı belli köprüler vardır. Anadolu'da Sakarya ırmağı üzerinde Geyve, Kızılırmak üzerinde Çaşnigir, Aras üzerinde Altun Halkalı, Hasankale'de Çoban Sultan, Hazzo'da Batman (Malabadi), Hasankeyf, Adana ve Misis köprülerini; Rumeli tarafında ise Mostar, Küçük ve Büyük Çekmece, Edirne'de Mihal, Mustafa Paşa ve Ergene, Višegrad'daki Drina köprülerini Osmanlı ülkesindeki en görkemli ve en meşhur köprüler olarak saymaktadır.

Anlatısında hayranlık duyduğu köprüleri başta mimari ve estetik açıdan olmak üzere her yönüyle karşılaştırır. Batman cisri diye ifade ettiği Malabadi köprüsünü her yönüyle öven Evliya bu köprüyü Anadolu ve Rumeli'deki köprülerle karşılaştırarak mimarisi, dayanıklılığı ve estetiği açısından eşsiz olduğunu söyler:

> "*kim Anadolu diyârında cisr-i Geyve ve cisr-i Çâşnigîr ve püll-i Osmâncık ve kantara-i Amasiyye ve Adana köprüsü ve Misis sırâtı ve Hısn-ı Keyfâ cisri gibi niçe yüz cisr-i ibret-nümâlar vardır ammâ bu cisr-i Batmân'ın binâsı ve tarzı tavrı ve vaz'ı esâsı ve kadd u kâmeti ve metâneti bir cisrde yokdur. Gerçi diyâr-ı Hersek'de Mostar köprüsü de bir gözdür ammâ bu cisr-i Batmân hendese-i batmanda gâyet ağır mostardır. Zîrâ bunda olan metânet ve istihkâm ve bunda olan hendese-i zerâfet ve nezâfet-i tâm bir cisr-i benâmda yokdur."*[26]

Evliya'nın büyülendiği köprülerden birisi de Ergene köprüsüdür. Bu köprüyü diğerleriyle karşılaştırırken özellikle genişliği, uzunluğu ve dayanıklılığını öne çıkarır:

> *"kim Rûm ve Arab u Acem ve Belh u Buhârâ ve Luristân ve Moltan ve Maskov ve Leh ve Çeh ve İsfaç ve Filimenk ve diyâr-ı Alman*

[19] Evliya Çelebi, 2002: 95.
[20] Evliya Çelebi, 2003a: 56.
[21] Evliya Çelebi, 2001: 114.
[22] Evliya Çelebi, 2002: 286.
[23] Osmanlı coğrafyasındaki taş köprüler için bk. Çulpan, (2002).
[24] Evliya Çelebi, 2001: 329.
[25] Evliya Çelebi, 2001: 329.
[26] Evliya Çelebi, 2001: 57.

ve bî-amânda nazîri yok bir püll-i kavs-i kuzahdır. Gerçi Van ile Erzurûm arasında nehr-i Araz üzre Altun Halkalı Köprü ve yine nehr-i Araz üzre Erzurûm'un Hasankal'ası kurbunda Çoban Sultân köprüsü ve Kürdistân'da nehr-i (—) üzre Hasankeyf cisri ve Diyârbekir eyâletinde Hazzo kal'ası kurbunda nehr-i Batman üzre Batman kantarası ve Kırşehri kurbunda nehr-i Kızılırmak üzre Çâşnigîr köprüsü ve yine nehr-i Kızılırmak üzre Osmâncık şehrinde Köprü ve Geyve kasabası kurbunda nehr-i Sakarya üzre Geyve cisri ve diyâr-ı Rûm'da şehr-i Edirne içre Mihâl köprüsü ve ana karîb Mustafâ Paşa cisri nehr-i Meriç üzeredir.

Ve Bosna serhaddinde nehr-i Drin üzre Vişe- grad cisri ve Hersek serhaddinde şehr-i Mostar içre cereyân eden nehr-i Neretva üzre bir göz Süleymân Hân cisri ve Islâmbol kurbunda sâhil-i bahrde Süleymân Hân ve Selîm Hân-ı Sânî'nin Çekmeceler cisirleri ve niçe bunun emsâli cüsûr-ı garîbe vü acibeler gördük, ammâ bu Ergene cisri kadar vâsi' ve tavîl ve metîn ve kavî Şeddadî-misâl bir âsâr-ı ibret-nümâ görmedim." [27]

Drina köprüsünü ise "Ammâ bu zikr olunan cümle cüsûrlardan vâcibü's-seyr ibret-nümâ-yı bî-misâl cisr-i lâ-nazîr bu Mostar köprüsüdür kim Arab u Acem ve Rûm u Firengistân'da ve Belh u Buharâ'ya varınca tek-i pûmız var, bu hakîr eyle bir cisr-i âlî rub'-ı meskûnda görmedim." [28]

Evliya Çelebi köprüleri anlatırken yalnızca hayranlığını anlatmamış mimari yapısı ve işlevsel özelliklerine de yer vermiştir. Hasankeyf ve Batman köprülerinin her iki yanında hücrelerden bahseden Evliya buralarda gelip geçen yolcuların dinlendiğini ve ihtiyaçlarını giderdiklerini ifade eder.

"Ve bu cisrin yemîn |u} yesârı cümle boşdur. Hâne hâne kâ'a kâ'a müte'addid hücreler ve ıstabl-ı azîmler ve her hücrede Şatt'a nâzır pencereler ve şâhnişînler ile inşâ olunmuşdur"[29]*, "iki tarafında kal'a kapuları gibi demir kapuları vardır.Bu kapulardan içeri yemîn ü yesârda cisrin temeli berâberliğinde cisrin altında hânlar vardır kim âyende vü revendegânlar yemîn ü yesârdan geldiklerinde mihmân olurlar. Ve cisrin kemeri altında müte'addid hücreler vardır ve demir pencereli şâhnişînlerde müsâfirîn meks edüp kemerin karşu tarafındaki âdemler ile kimi musâhabet eder ve kimi şebeke ve olta ile balık avlarlar."*[30]

Batman köprüsünün kaldırımlarının Diyarbakır kalesi taşından yapıldığını ve yedi yüz sene geçmiş olmasına rağmen bozulmadığını anlatan Evliya, kaldırımdan o kadar etkilenmiştir ki at ile geçmeğe gönlü razı olmaz ve yürüyerek karşı yakaya geçmeyi tercih eder[31]. Ergene köprüsünün genişliğine dikkat çeken yazar dört arabanın yan yana geçerken bile zorluk çekmeyeceğini belirtir. Köprünün uzunluğunu ölçmek için attan inen Evliya köprüyü bir baştan adımlar ve iki bin adım olduğunu tespit eder[32].

Evliya seyahati sırasında ahşap köprülerden de geçer ve onların büyük bir kısmını da hayranlıkla anlatır. Onun tutkuyla anlattığı ahşap köprülerinin başında Kanuni Sultan Süleyman devrinde inşa eden Ösek köprüsü gelmektedir. Ösek kalesi ile Darda kalesi arasında yaya olarak iki saatlik bir yolculukla ancak geçilebildiğini belirttiği bu köprünün batak, sazlık ve sulu bölgelere dikilmiş, ikişer adamın ancak kucaklayabildiği kalınlıktaki meşe direkleri üzerine kuruludur. Köprünün ortasında taş köprülerde olduğu gibi yolcuların istirahatları için kasr vardır. Yan taraflarında sağlam direklerden korkuluklar inşa edilmiş olan köprünün iki yanında ise bir kulaç enliğinde yaya yolları bulunmaktadır. İki araba karşı karşıya geldiğinde yayalar kenar yollardan yürümekte arabalar gittikten sonra yine ulu yola girmektedirler. Yine bu orta kısımda sınır bölgesinde kalan bu köprüden izinsiz geçilmesini engellemek için kepenk yapılmıştır. Köprünün zaman içinde tahrip olması veya yıpranması karşısında tamiri için Pojaga paşası ile Mihaç sancaklarının reayaları memur edilmişlerdir[33].

Gördüs'deki Çomaklı nehri üzerinde ve şehrin hemen dışında bulunan tek gözlü köprü de yazarın büyük beğenisini çekmiştir. Evliya, çam direkleri üzerine kurulu köprünün mimarisi ve estetiğine dikkat çekerken "üstâd-ı kâmil iki tarafdan kırlankıc kanadı-misâl birbiri üzre galyon sütunları gibi serâmed direkleri bir

[27] Evliya Çelebi, 2001a: 170.
[28] Evliya Çelebi, 2002: 286.
[29] Evliya Çelebi, 2001: 329.
[30] Evliya Çelebi, 2001: 57.
[31] Evliya Çelebi, 2001: 57.
[32] Evliya Çelebi, 2001a: 170.
[33] Evliya Çelebi, 2002: 110.

san'at-ı acibe etmiş kim zamânımızın üstâdları ana hayran olurlar, eyle bir vâcibü's-seyr cisr-i haşeb-i musanna'dır" ifadelerini kullanmıştır[34].

Bazı dere ve ırmaklar üzerinde kurulu köprüler ise sabit değildir. Mesela Dırava'nın Ösek civarında Tuna'ya döküldüğü yerde kurulu olan köprü birbirine demir zincirlerle bağlı kırk gemi üzerine yapılmıştır. Serhat bölgesi olması hasebiyle güvenlik üst düzeyde tutulduğundan köprünün ortasındaki iki gemi geceleri veya tehlike sırasında kenara çekilip zincirlerle sabitlenerek geçişler kontrol altına alınmaktaydı[35]. Evliya, birçok kale ve kasabaya ise asma köprülerden geçerek girmiştir. Seyahatname'de makaralarla indirilip kaldırılan genellikle de kale kapısı girişinde bulunan asma ahşap köprülere dair çok sayıda örnek anlatılmıştır.

4. KERVANSARAYLAR

Bir seyyahın yol üzerinde ihtiyaç duyacağı en önemli yapılardan biri de han ve kervansaraylardır[36]. Evliya Çelebi gittiği yerlerde bazen şehrin eşrafına misafir olmuş bazen de hanlarda kalmıştır. O, kalsa da kalmasa da yolcuların konakladığı seyahatin önemli bir parçası olarak kervansaraylardan bahsetmiştir. Kervansarayları tavsif ederken ebnâ-yı sebîl içün kârbânsarây-ı hasbî[37], hân-ı hâce-i sevdâgerân[38], hân-ı kârbân[39], hân-ı kârbânsarây[40], hân-ı mihmânsarây[41], hân-ı müsâfirîn[42], kârbânsarây-ı şütürbân[43], mihmân-sarây-ı kârbân-ı revân[44], ayende vü revendegânlar için kârbânsarâylar[45] gibi ibareleri kullanmıştır.

Evliya, kervansarayı tanımlarken "Cemî'i âyende vü revendegâna hâne-i bî-minnet" ifadelerini kullanarak yolcular için ne kadar büyük bir nimet olduğuna dikkat çekmiştir[46]. Kervansarayları nitelemek için kullandığı sıfatlarlarla, ücret ve gümrük vergisi ödemeden konaklama imkânı sunan bu hayır kurumlarının seyyaha ve yolculara verdiği güven ve rahatlığı öne çıkarmıştır. Hatta kendi hissiyatından hareketle buraları bir yolcunun cenneti olarak nitelemiştir. Onun kervansarayı, bedava yatak, bedava yiyecek ve içeceklerin yanı sıra bir seyyah için gecenin şerrinden, güneşin hararetinden sığınılan, yorgunluk atılan, diğer yolcularla tanış olup sohbetler edilen bulunmaz bir sosyal mekân; hamamı, ahırı, haremliği, mescidi ve hatta mezarlığı ile yola ve yolcuya ait bir küçük kent gibidir.

Onun gözünde bir kervansarayın değerini Musul'daki kervansaraya ilişkin sarf ettiği sözler çok iyi özetlemektedir:

> *"Menzil-i hân-ı İsmâ'îl: hâk-i Musul'da Şatt kenârında kal'a-misâl bir hân-ı kârbânsarây-ı azîmi var ammâ bu çölistânda bir cây-ı emândır kim ol şiddet-i hârda âdem ol mihmânsarâya dâhil olunca cennete girecek Ashâb-ı Kehf kelbine dönüp âdem tâze cân bulur."*[47]

Kudüs'te Ermeni kilisesini anlatırken kilisedeki misafirhane ve kervansaryadan da bahseder. Yolcuların üç konakladığı bu kervansarayda misafirlere yapılan izzet ve ikramdan övgüyle söz eder ve "matbah-ı Keykâvus"dan daha bol nimete sahip olduğunu söyler. Müslüman veya gayri Müslim olduğuna bakılmaksızın kervansaraya gelenlere cömert sofralar kurulduğunu belirten yazar kuş sütü bile istesen hemen getirdiklerini ifade ederek misafirlere verilen hizmeti anlatmaya çalışır[48].

Evliya uğradığı bazı şehirlerdeki han ve kervansarayların vasıfları hakkında önemli bilgiler vermiştir. Mesela, Karasu Yenicesi'nde on bir adet han olduğunu belirtmiş ve şehirdeki kervansarayın yapısı ve banisiyle ilgili not düşmüştür: "*ammâ cümleden mihmânsarây-ı hasbî serâpâ kubâbları kurşum örtülü kırk ocak bir kârbânsarâyı var. Sultân Ahmed Hân vüzerâlarından Etmekçizâde Ahmed Paşa hayratıdır.*"[49] İştib'teki kervansarayı "mihmân-sarây-ı hasbî" olarak niteler ve ayrıntılı bir tasvirini yapar. Onun verdiği bilgilere göre

[34] Evliya Çelebi, 2005: 33.
[35] Evliya Çelebi, 2002: 110.
[36] Selçuklu ve Osmanlı kervansarayların gelişimi, mimari yapısı ve işlevi hakkında geniş bilgi için bk. Akalın, 2002: 299-302; Cantay, 2000: Acun, (2007) ; Cantay, 2002: 76-86, Acun (2007); Güran, (1978), Müderrisoğlu, 2000: 376-391.
[37] Evliya Çelebi, 2003a: 341.
[38] Evliya Çelebi, 2003a: 52.
[39] Evliya Çelebi, 2003a: 150.
[40] Evliya Çelebi, 2003a: 155.
[41] Evliya Çelebi, 2003a: 326.
[42] Evliya Çelebi, 2003a: 80, 143.
[43] Evliya Çelebi, 2003a: 347.
[44] Evliya Çelebi, 2002: 108.
[45] Evliya Çelebi, 2005: 32.
[46] Evliya Çelebi, 2005: 199.
[47] Evliya Çelebi, 2001: 346.
[48] Evliya Çelebi, 2005: 248-249.
[49] Evliya Çelebi, 2003a: 49.

kervansaray, baştanbaşa kurşun örtülü, altta elli, üst katta da elli odası bulunan, ahırında bin kadar deve, at ve katır barındırılabilir iki katlı kale benzeri kargir bir yapıdır[50].

Vardar Yenicesi'ndeki kervansarayla ilgili ise daha geniş bir izah yapmıştır. Şehirde Evranos Bey'in yaptırdığı bir adet kervansaray olduğunu söyleyen Evliya, burada gündüz gece beşer altışar yüz atlının konakladığını ve kervansarayın vakfından her ocak başına birer bakır sini ile yemek sunulduğunu, ayrıca adam başına birer ekmek, birer mum, birer şamdan ve her at başına birer yem torbası verildiğini yazmıştır. Ona göre yolcular kimseye minnet etmeden kervansarayda kalmakta, yiyip içmekte ve vakıf sahibine dua ederek yollarına devam etmekteydiler[51].

Evliya Çelebi, Bükreş'te Müslüman yolcu ve misafirler için bey tarafından yaptırılmış özel bir kervansaraydan bahsetmektedir. Şehrin hemen dışında yapılmış olan bu kervansarayın elli odası ve bir mescidinin bulunduğunu belirten yazar, geniş ve müreffeh bir bahçeye sahip olduğunu söylediği kervansaraydaki tüm hizmetlerin de gayri Müslimler tarafından ifa edildiğini ifade eder[52].

Belgrat'taki altı kervansaraydan en büyüğü olan iki katlı ve yüz altmış odası bulunan Sokullu Mehmet Paşa kervansarayını anlatırken önemli bir bilgi sunar. Diğer kervansaraylarda olup olmadığı hakkında bilgi vermese de bu kervansarayda ailece kalınabilen haremlik kısmının bulunduğunu söyler[53].

Evliya, bazı şehirlerde kervansarayın bulunmamasını sakinlerin misafirperverliğiyle açıklar. Mesela, Segedin yakın olan Çanad şehrinden bahsederken burada tüccar hanları olmasına rağmen kervansaraylarının bulunmadığını söyler ve bunun sebebini ise "*zîrâ her a'yânın müsâfirîne kapuları küşâde olup garîbü'd-diyâr kimesneleri hâna kondurmağa muhtâc etmezler, zîrâ bu varoşda orta varoşdan ziyâde hânedân sâhibleri çokdur*" ifadeleriyle açıklar[54]. Ösek'te hisarın dışarısında kalan ve panayır adı da verilen kale benzeri bir kervansaray'dan bahseder. Bütün yolcuların burada kaldığını şehirde bundan başka ayende ve revendenin karşılıksız kalacağı kervansarayın bulunmamasına karşın şehirdeki hanedan sahiplerinin yolcuları birkaç gün kendi evlerinde ağırladıklarını belirtir[55].

Seyahatname'deki bazı bilgiler her han veya kervansarayın yolculara açık olmadığı ve orada kalacak kişilerin belli statülere sahip olması gerektiğini gösteriyor. Evliya Diyarbakır'daki Melik Paşa hanını sitayişle anlatır ve ancak handa yalnızca Diyarbakır valilerinin delilerinin kaldığını ve herkese açık olmadığını esefle belirtir. Aynı şekilde Atpazarında bulunan kervansarayda da sarıca ve sekban taifesinin konakladığını ve kervansarayda başkalarının kalmasına asla müsaade etmediğini söyler. Sarıca ve sekbanların kervansarayı sahiplenmelerini güzel bir teşbihle anlatır:

> "*kendülerden mâ'adâ bir âdem bu hâna yanılup girse sekbânlar seg gibi ol âdeme üşüp pâre pâre ederler. Sarıcalar görse sarıca arı gibi sarılup âdemi sokarlar.*" [56]

5. YOLLARIN GÜVENLİĞİ

Evliya seyahati esnasında geçtiği muhtelif yolları tasvir ederken memnuniyetini ve memnuniyetsizliğini ifadelerine yansıtmıştır. Manzaralı, güzel kokulu, "*pâk kaldırımlı*", "çemenzâr" yollardan geçerken duyduğu huzuru ve zevki cümlelerine aktarmıştır. Mesela Marmaris yolculuğunu anlatırken yolla ilgili memnuniyetini "*Marmaris'e revâne olduğumuz yol üzre Süleymân Hân "Sakar beli" deyü nefes etdüği yolu solumuza alup Süleymân Hân'ın taş döşeme kaldırımı üzre ubûr edüp ve dörd yerden taş binâ cisirleri güzer edüp Müşklü bel demek ile ma'rûf bir çamlı beldir ve cümle kûh-ı bâlâsı gûnâ-gûn dırahtların râyiha-i tayyibesinden âyende vü revendenin demâğı mu'attar olur*", "*bir bel dahi ubûr edüp ol hıyâbân-ı kudret içre olan gûnâ-gûn eşcârâtlar ki dıraht-ı tefne ve ardıç ve servi ve karabuhûr ve ispenet ve karagünlük ağaçları râyihasından demâğları mu'attar olup ol mahalle Amber beli deyü nefes etmişler*", "*Sakar yokuşundan berü cennet yollarına geldik*", "*Bu yolları zevk [u] safâ ile ubûr edüp*"[57] şeklinde ifade etmiştir.

[50] Evliya Çelebi, 2002: 63.
[51] Evliya Çelebi, 2003a: 77.
[52] Evliya Çelebi, 2003: 183.
[53] Evliya Çelebi, 2002: 197.
[54] Evliya Çelebi, 2003: 143.
[55] Evliya Çelebi, 2002: 108.
[56] Evliya Çelebi, 2001: 29.
[57] Evliya Çelebi, 2005: 119.

Onu en çok etkileyen ise "cehennemden bir parça"ya dönen meşakkatli, geçilmesi zor yollar ve tehlikeli boğazlar olmuştur. Yolculuğunun önemli kısmını, "*sengistan*", "*ormanistan*", "çengelistan", "çölistan", buzlu ve uçurumlu yollardan "*havf ü haşyet*" içinde geçirmek zorunda kalmıştır. Bazen de Ormanlı dağlar içinde inişli yokuşlu yollarda "*safi taşlı kayalar üzere atların nalları dökülerek*"[58] seyahatine devam etmiştir.

Seyyah, büyük zorluklar yaşayarak geçtiği bu yolları, belleri ve boğazları oldukça renkli ifadelerle anlatmıştır:

> "*yolları sa'b ve eniş yokuş zıyk yollardır*"[59], "*dağlar ve beller ve sengistân eniş yokuş yollar*"[60]; "*Yolu dahi hakkâ kim atların na'lın döker bir sengistân yoldur. Andan iki sâ'at garba dağlar ve beller ve çamlı yollar aşup*"[61]; *kâh sengistân ve kâh rimâlistân ve kâhîce sahrâ içre mahûf u muhâtara yollar*"[62]; "*bî-amân yol*"[63]; "*el-iyazen billâhi ta'âlâ atlar ile gitmek muhâl olup piyâde reviş ederek […] muhâtara zıyk boğazın nihâyetin yüz bin renc [ü] anâ ile ubûr edüp*"[64]; "*sarp topraklı ve çamlı dağlar ve beller ve mahûf yollar içre*"[65];"*gâh sengistân ve gâh çengelistân ve âdem âdemzât yok, celâlîsi ve harâmîsi çok, mahûf u muhâtara derbend-i calender dağıstân-ı bî- emân*"[66]; "*semâya ser çekmiş dağlar ve derk-i esfele enmiş gayyâ dereler ve mahûf u muhâtara kısık kayalı boğazlar ve sa'b ve uçurum yollar ile ve gâh leb-i deryâ sengistânı ile yüz bin rene [ü] anâ çekerek ve Hudâ âlimdir, atlar ayak basacak yer keff-i mîzân kadar toprak bulmayup düşe kalka piyâde ve bî-dermân cânımızdan ol şiddet-i harâ-retde bî-zâr olup*"[67].

Yolculuğu cehennem azabına çeviren yalnızca yollar değil aynı zamanda yolcuları bekleyen tehlikelerdir. Evliyâ da yolculuk sırasındaki korku ve endişelerini açık bir dille ve canlı bir üslup ile anlatmıştır.

"*Kırım'a giden hânlar bu kal'ada [Kılburun kalası] cem*' olup bin iki bin â*dem olup pür-silâh Kılburun üzre cânib-i şarka on iki sâ'at seğirdüb andan büyük Heyhat'a çıkup anda dahi iki gece yine şarka çöl* ü çölistan ve ber*r u beyâbân içre seğirdüb dâr-ı amân Kırım diyârının Orağzı nâm kal'asına varup selâmet bulunur. Yohsa Allâhümme âfine bî-amân yoldur. Tatar kavmi bile havf ederler, zîrâ Kazak kâfirleri Ormanlar içre pusu edip âdem alup nehr-i Özü'de kayıklarına giderler ve's-selâm*"[68].

Serfiçe'den güneye giderken Kırk Yiğit isimli geçit Evliyâ'yı oldukça ürkütmüş olmalı ki burasıyla ilgili genişçe bilgi vermiştir:

"*kırk kere yüz bin renc-i an*â ile Hamdi hudâ selâmet ile geçince her bir geçitde kırk cân geçdi. Hudâ-yı Bîçûn *bir dahi ol geçidden geçmek müyesser etmeye, zîrâ her birinde âdem kanı kokusu kokar ve hayduk nâm kefereleri âdemi helâk ederler. Erkek âdem anda kan döküp cân çıkarup doğurur, zîrâ aşağı ve yukaru yolları mahûf u muhâtaralı ve sâfi ormanlı pusu yerlridir. Her derelerde niçe bin şühedâlar medfûndur, zîrâ at işlemez piyâde âdem birer birer geçmeğe muhtâctır. Hamd-i Hudâ Hafîz Allah bizleri hıfz edüp sâlimîn geçüp*"[69].

Evliyâ İnegöl'den Domaniç tarafına giderken yolda Zâl derbendinde yaşadığı korkuyu da aynı açıklıkla anlatır:

> "*ale's-sabâh azm-i râh ederek Domalic dağı nâm derbend-i calendere mütevekkilen alellâh deyüp sarp çengelistân ve hıyâbân içre girdikde […] cümle huddâmlarıma ve refiklerime "Cümleniz âletleriniz ile âmâde olun" deyü tenbîh edüp kendü âlemimde at üzre evrâd-ı şerîfem okuyarak ol kûhistân içre*"[70].

Silifke bölgesinin dağlarındaki yolculuğuyla ilgili bir hatırası da Evliyâ'nın seyahatlerinde yaşadığı endişe ve korkunun ne raddeye geldiğini ortaya koymaktadır:

> "*bu köyden bize iki yüz sûhte piyâdesi kulağız olup mâbeynimizde elli guruş hakk-ı tarîk cem' edüp yola revâne oldukda sûhteler bize tesellî-i hâtır verüp, "Bundan böyle gayri havf etmen" deyü 4 sâ'at semâya ser çekmiş dağlar ve derk-i esfele enmiş gayyâ dereler ve mahûf u muhâtara*

[58] Evliya Çelebi, 2001a: 223.
[59] Evliya Çelebi, 2005: 25.
[60] Evliya Çelebi, 2005: 26.
[61] Evliya Çelebi, 2005: 34.
[62] Evliya Çelebi, 2005: 46.
[63] Evliya Çelebi, 2005: 56.
[64] Evliya Çelebi, 2001: 58.
[65] Evliya Çelebi, 2005: 71.
[66] Evliya Çelebi, 2005: 105.
[67] Evliya Çelebi, 2005: 164.
[68] Evliya Çelebi, 2001a: 97.
[69] Evliya Çelebi, 2003a: 84.
[70] Evliya Çelebi, 2005: 10.

kısık kayalı boğazlar ve sa'b ve uçurum yollar ile ve gâh leb-i deryâ sengistânı ile yüz bin rene [ü] anâ çekerek ve Hudâ âlimdir, atlar ayak basacak yer keff-i mîzân kadar toprak bulmayup düşe kalka piyâde ve bî-dermân cânımızdan ol şiddet-i harâretde bî-zâr olup,"Ayâ bu mel'ûn sûhteler bizi kankı boğazda ururlar ki?" deyü emniyyet üzre olmayup aklımız başımızda değil idi. El-iyâzübillâh eyle boğazlar var kim bir âdem on âdemi boğazından boğazlar vardır."[71]

Evliyâ Çelebi ana güzergâhların nasıl değiştiği, kasaba ve yerleşimlerin yol değişikliklerinden nasıl etkilendiği konusunda da önemli tespitler yapmıştır. Sarışaban kasabasıyla ilgili izlenimleri buna güzel bir örnektir. "*imâreti bir düz kumsallı zemîn başında cümle iki yüz hâneli… ma*'mûrca bir kasabacıkdır. Lâ*kin Karasu cisri başında Ahmed-âbâd kasabası binâ olalı bu kasaba üç sâ*'*at tarîk-i müstakîmden hil*âf kalup *bu kasaba işlemez oldu*."[72] Yolun insanlar ve kültürleri üzerindeki etkisine de değinen Evliyâ, bu hususta örnekler vermiştir: "*bu kal*'a [Dimoko] şâhrâha hilâf olmak ile bu kavim aslâ müsâfir almazlar ve Yahûdî kavmin bu şehre komazlar."[73]

6. SONUÇ

"Seyyah-ı alem" Evliyâ Çelebi, kırk yılı aşkın gezileriyle Osmanlı dünyasını keşfederken "nedim-i beniadem" olarak gezip gördüğü her yeri ve her şeyi okurlarıyla paylaşmak istedi. Seyahat ve yazı tutkusu dünyanın en uzun Seyahatnâmesinin ortaya çıkmasını sağladı. Evliyâ, eserini "bir gezi sırasında sorulabilecek bütün sorulara cevap verecek" şekilde belli bir şablona göre biçimlendirdi[74]. Seyahat güzergâhı ve takip edilen menziller bu şablonda en önemli yere sahipti. Ancak Evliyâ, bir seyyah için en gerekli bilgi olan yolların durumu, fiziki koşulları, özellikleri, genişliği, darlığı gibi hususlara nedendir yazım şablonunda yer vermedi. Buna rağmen onun yol hikayeleri zorunlu olarak satır aralarında dahi olsa yolları da anlatısının bir parçası haline getirdi. Buna karşın bir gezgin olarak üzerinden geçtiği köprüleri hayranlıkla anlattı, konakladığı kervansarayların bir yolcu için ne denli önemli olduğunu vurguladı. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yolların canlı tasvirini Evliyâ Çelebi'nin seyahatnamesinde bulmaktayız.

[71] Evliya Çelebi, 2005: 164.
[72] Evliya Çelebi, 2003a: 50.
[73] Evliya Çelebi, 2003a: 99.
[74] Kahraman, 2009: 209.

KAYNAKÇA

Acun, H. (2007). **Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Akalın, Ş. (2002). "Kervansaray", *İslam Ansiklopedisi*, c. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara. s. 299-302.

Cantay, G. (2000). "Osmanlı Dönemi Kervansarayları-Hanları", Osmanlı , c. 10, Ankara.

Cantay, G. (2002) "Türk Mimarisinde Kervansaraylar", *Türkler,* Yeni Türkiye Yayınları, c. 6, Ankara. s. 76-86.

Çulpan, C. (2002). **Türk Taş Köprüleri: Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar**, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara.

Dankoff, R. (2010), **Seyyah-ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı**, (Çev: M. Günay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Ertaş M. Y. (2011). "Savaşlarla Şekillenen Yollar: Osmanlı Devleti'nde Yol Sistemi", *CIEPO,* **Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri,** 14-16 Nisan 2011, cilt I, s. 625-652, Uşak.

Evliya Çelebi (2006), **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz. R. Dankoff, S. Kahraman ve Y. Dağlı), 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evliya Çelebi (2006a), **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz: Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı) 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evliya Çelebi. (2006b). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz: S. A. Kahraman, Y. Dağlı), 3. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evliya Çelebi. (2001). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz: Y. Dağlı, S. A. Kahraman) 4. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evliya Çelebi. (2001a). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz: Y. Dağlı, S. A. Kahraman, İ. Sezgin) 5. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evliya Çelebi (2002), **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz: Y. Dağlı, S. A. Kahraman) 6. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evliya Çelebi. (2003). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz: Y. Dağlı, S. A. Kahraman, R. Dankoff), 7. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evliya Çelebi. (2003a). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz: S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff), 8. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evliya Çelebi. (2005). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz: S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff) 9. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Evliya Çelebi. (2007). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 5973, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini**, (Haz: S. A. Kahraman, Y. Dağlı, R. Dankoff), 10. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Güran, C. (1978). **Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimârisi**, Vakıflar Genel Md. Yay. Ankara.

İlter, İ. (1969). **Tarihi Türk Hanları**, Ankara.

Kahraman, S. A. (2009), "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Yazılış Macerası", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi,* (Haz. N. Tezcan), İstanbul.

Müderrisoğlu, F. (2000). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Yolları ve Menzil Külliyeleri", *Osmanlı,* c. 10, Ankara. s. 376-391.

Orhonlu, C. (1984). "Mesleki Bir Kuruluş Olarak Kaldırımcılık ve Osmanlı Şehir Yolları Hakkında Bazı Düşünceler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar,* İzmir, 27-66.

Tezcan, N. (2009). **Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi**, İstanbul.